Prof. Dr.
Takao Moriyasu
HATIRA KİTABI

Prof. Dr. Takao Moriyasu, Eski Uygur dili, tarihi, dini ve kültürü üzerine gerçekleştirdiği öncü çalışmalarıyla yalnızca Japon Türkolojisinin değil, dünya Türkolojisinin de en seçkin isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Filolojiyi tarih, din, ekonomi ve kültür tarihiyle buluşturan çok yönlü yaklaşımı sayesinde Eski Uygur araştırmalarına yeni ufuklar kazandırmış; İpek Yolu medeniyetleri, Manihaizm, Budizm, Eski Uygur mektupları ve yazılı kültürü üzerine ortaya koyduğu eserlerle alanın temel başvuru kaynaklarını meydana getirmiştir.

Elinizdeki bu hatıra kitabı, 2024 yılında aramızdan ayrılan Prof. Dr. Takao Moriyasu'nun ilmî mirasına duyulan saygının somut bir nişanesi olarak hazırlanmıştır. Dünyanın farklı ülkelerinden yirmi beş araştırmacının katkısıyla meydana gelen bu eser, farklı akademik gelenekleri ortak bir bilimsel zeminde buluşturmaktadır. Kitapta yer alan çalışmalar; Eski Uygur dili ve filolojisinden tarih ve din araştırmalarına, yazma eserlerden yazıtlara, kültür tarihinden İpek Yolu çalışmalarına kadar geniş bir konu yelpazesini kapsamaktadır. Bu çeşitlilik, aynı zamanda Moriyasu'nun araştırmalarıyla şekillenen ilmî ufkun ve bıraktığı kalıcı etkinin de bir yansımasıdır.

Hatıra kitapları, yalnızca bir bilim insanının anısını yaşatan eserler değil; aynı zamanda onun ortaya koyduğu ilmî geleneğin sürekliliğini belgeleyen ortak hafıza metinleridir. Bu eser de farklı kuşaklardan araştırmacıları aynı sayfalarda buluşturarak Prof. Dr. Takao Moriyasu'nun dünya Türkolojisine kazandırdığı birikimin yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.

Türkoloji, Eski Uygur araştırmaları ve İpek Yolu medeniyetleri üzerine çalışan araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı niteliği taşıyan bu kitap, Prof. Dr. Takao Moriyasu'nun aziz hatırasına ithaf edilmiş kalıcı bir bilimsel armağan olmanın yanı sıra, gelecekte yapılacak çalışmalara da ilham vermeyi amaçlamaktadır.

9 786253 221164
sonçağ akademi
Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48
İskitler 06070 ANKARA
T: (312) 341 36 67
soncagyayincilik@gmail.com
www.soncagyayincilik.com.tr

Prof. Dr. Takao Moriyasu
HATIRA KİTABI
sonçağ akademi

Prof. Dr.
Takao Moriyasu
HATIRA KİTABI

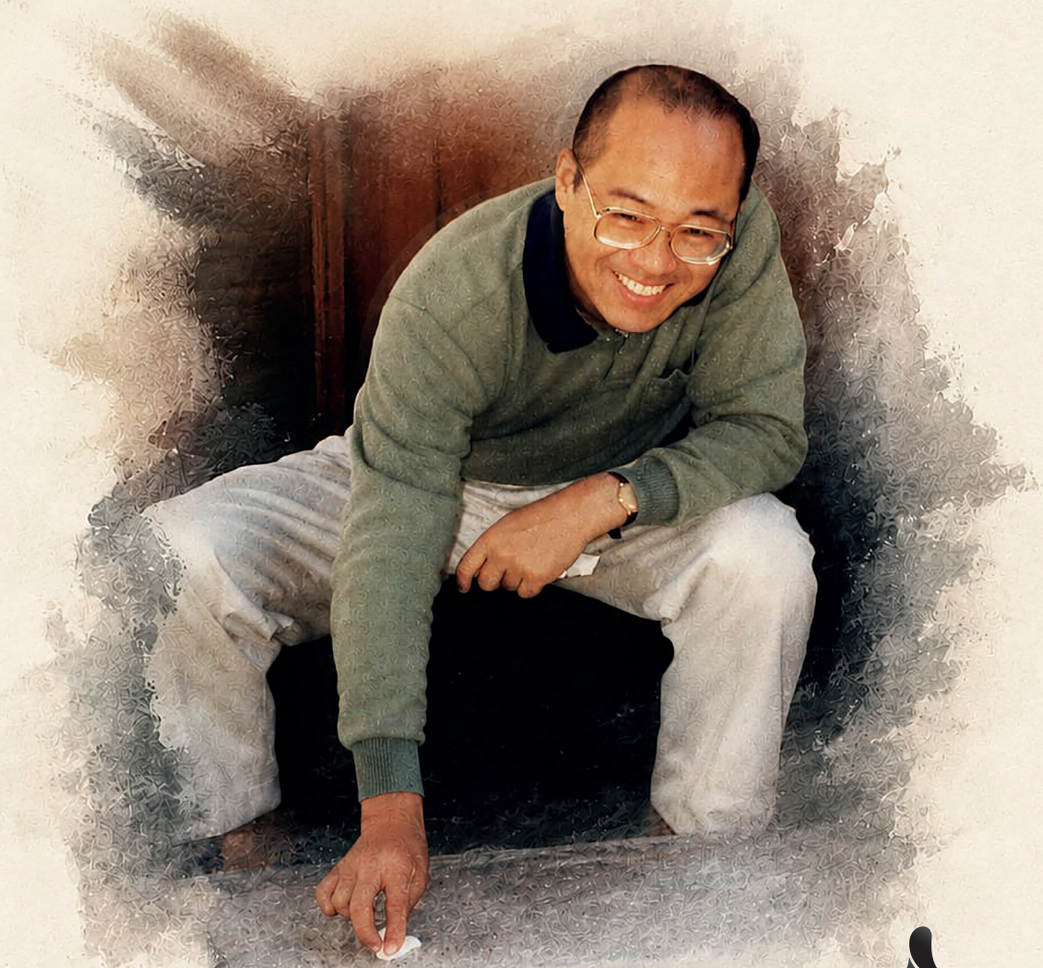

Oktay DERE
sonçağ akademi

Prof. Dr.
Takao Moriyasu

HATIRA KİTABI

Editör

Oktay DERE

2026

sonçağ akademi

Kitabın Adı : Prof. Dr. Takao Moriyasu Hatıra Kitabı
Editör : Oktay DERE
Kapak / Mizanpaj : Canan ÇETİNKAYA

1. Baskı : 1. Baskı

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni : Selva ALİM
ISBN : 978-625-322-116-4
Yayın No. : 3426

© Oktay DERE
Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr
soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com
uzun@uzundijital.com

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 7
Prof. Dr. Takao Moriyasu'nun Hayatı ve Eserleri 9

Sümeyra ALAN
Atabetü'l Hakâyık'ta Bilincin Gölge Mekaniği ve Karakter
İnşasında Karanlık Duyguların Gizli Çalışma Prensipleri 32

Arzu ARICAN
Eski Uygurca Mektuplarda 2. Şahıs Zamirlerinin Kullanımı:
Senler Örneği 53

Büşra BOZHALİL
Dijital Çağın "Gönül" Karmaşasında Ali Şir Nevâyî'nin İzleri:
Mahbûbu'l-Kulûb'daki Meslek Ahlakı ve Sosyal Eleştirinin Modern
Sosyal Medya Dinamikleriyle Karşılaştırılması 65

Oktay DERE
Budist Edebiyattan Eski Uygurca Parçalar 96

Johan ELVERSKOG
Altan Khan's 1580 Letter to the Ming Court 122

Marcel ERDAL
Eski Türklerde Brāhmī Yazısı 134

Meryem ERDOĞAN ÇİLLER
Eski Uygurca Kuanşi im Pusar'da (Ses İşiten İlah)
Lacan'ın Dört Söylemi 147

Hayrettin İhsan ERKOÇ
Eski Türk Devletlerinde Buyruḳ Ünvanı 165

Peter B. GOLDEN
Medicinalia~Pharmacology in Maḥmūd al-Kāšġarī 208

Saadettin Yağmur GÖMEÇ
Eski Türk Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Alametleri 229

Utku IŞIK
Eski Türkçe Askerî Terminolojide "Sefer" Kavram Alanına Ait
Bazı Fiiller Üzerine 271

Akartürk KARAHAN
Eski Uygurcada Koşul Bağlaçları 297

Başak KUZAKÇI
Çin'de Soğd Cenaze Kültürü: Sino-Soğd Mezarlarında
Gelenek ve Kimlik (V-IX. Yüzyıl) 320

Dai MATSUI
Miscellany on Old Uyghur Contract Documents 358

Anıl Yasin OĞUZ
Bilge Kaġan'ın Kağanlık Öncesi İsmi Mojilian'in 默棘連 Karşılığı ve
Anlamı Hakkında Bir Hipotez 372

Takashi OSAWA
Hakas'taki Kök-Kaya Dağı'ndaki Kırmızı Mürekkeple Yazılmış Runik
Yazıtın Yeni Bir Çözümlemesi ve Kültürel Arka Planı 383

Betül ÖZBAY
Çin Manihaist Metinleri Işığında Eski Uygurca Huastuanift
Tövbe Duasının Eksik Giriş Bölümü..... 408

Ceyda ÖZCAN
Günah ve Günahların Affına İlişkin Eski Uygurca Fragmanlar 419

Anna TURANSKAYA
The Buyan Ävirmäk of the Old Uighur Suvarṇaprabhāsasūtra:
Transcription, Translation, and Commentary 448

Erdem UÇAR
Uigurisches Wörterbuch'ta (UW) Eksiltili Tanımlanan Fiiller:
Gerçekten Eksiltili Yapılar mı?..... 491

Hülya UZUNTAŞ
Eski Uygur Sivil Belgelerinden İki Fragman 526

Hilal YILDIZ
Maitrisimit Nom Bitig Sengim Nüshasında Türkçe + Yabancı
Kökenli / Yabancı + Türkçe Kökenli İkilemeler..... 541

Hüseyin YILDIZ
Eski Uygurcada Kadın, Ünvan ve İktidar -Eski Türk Hanedan
Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme - 562

Münevver Ebru ZEREN
Budist Uygur Kültüründe Umay'ın İşlevlerini Karşılayan
Koruyucu ve Kurtarıcı Varlıklar 606

Peter ZIEME
A biscriptural exercise text by a Manichaean pupil..... 642

Eski Uygurcada Koşul Bağlaçları

Akartürk KARAHAN*

1. Giriş

Eski Uygurca, Türkçenin diğer tarihsel dönemlerinden Maniheizm ve Budizm gibi dinlerin getirdiği yoğun çeviri faaliyetiyle ayrılır. Bu dönemde Çince, Tibetçe, Toharca, Sanskritçe ve Soğdca eserlerin Uygurcaya aktarılması, söz varlığının yanında söz diziminde de —özellikle cümleler arası bağlantı ögelerinde— belirgin bir çeşitlenmeye yol açmıştır (Karahan, 2014). Bu çeşitlenmenin en görünür alanlarından biri bağlaçlardır.

Bu çalışmada, Eski Uygurca bağlaç dizgesi içinde koşul (şart) bildiren ögeler ele alınmakta; bunların biçimsel yapıları, kökenleri, cümledeki konumları ve işlevsel ayrımları (şart ~ olasılık ~ karşı-olgusallık ~ ödünleme) metin dilbilimsel bir çerçevede değerlendirilmektedir. Bu çalışmadaki veriler *Eski Uygurcada Bağlaçlar* (2014) adlı çalışmamızdan çıkartılmıştır. Bahsedilen eserde "Açıklayıcı Bağlaçlar" başlığı altında yer alan "Şart" ve "Olasılık" alt başlıklarına dağılmış olan ögeleri sadece koşul alt dizgesi olarak yeniden kurarak ve bunların metindeki bağdaşıklık kurma biçimlerini betimleyerek alana katkı vermek amaçlanmıştır.

Çalışmanın veri tabanını Budist, Maniheist, Hristiyan ve din-dışı (sivil/hukukî) Uygur metinleri oluşturur. Tanıklar başlıca *Altun Yaruk* (Kaya, 1994), *Maitrisimit* (Tekin, 1980), Hsüan-tsang Biyografisi (Ölmez, 1994), *Kuanşi im Pusar* (Tekin, 1993), Üç İtigsizler (Barutçu Özönder, 1998), Turfan metinleri (Bang & Gabain, 1929a, 1931a; Müller, 1911, 1931) ve Turfan-Toyok sivil belgelerinden (Arat, 1964; Yamada, 1993) derlenmiştir.

2. Kuramsal ve Yöntemsel Çerçeve

2.1. Bağdaşıklık Kuramı ve Bağlaçlar

Bağdaşıklığı Halliday ve Hasan, metindeki bir ögenin yorumunun başka

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-posta: akarturk.karahan@aybu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9117-6356.

bir ögeye bağlı olduğu anlamsal bir ilişki olarak tanımlar ve bunu gönderim, değiştirim, eksilti, bağlaç ve sözcüksel bağdaşıklık olmak üzere beş türde toplar (1976: 4). Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini Halliday ve Hasan'ın (1976) bağdaşıklık (cohesion) kuramı oluşturur. Bu yaklaşıma göre bir dizi cümlenin "metin" olabilmesi, aralarında kurulan anlamsal bağ ilişkilerine (cohesive ties) dayanır; bağlaçlar (conjunction), gönderim (reference), değiştirim (substitution), eksilti (ellipsis) ve sözcüksel bağdaşıklığın (lexical cohesion) yanında bu bağları kuran temel dilbilgisel araçlardandır (Halliday-Hasan, 1976: 4, 11; Karahan, 2014: 52). Nitekim Türkçede bağdaşıklık (cohesion); bir yazının metin olmasını sağlayan metin içi anlamsal ve gramatikal ilişkileri kuran dille ilgili özelliklerin tümü olarak kabul edilmekte ve cümleler arası yargıların bu kurallar aracılığıyla bağlanması metinselliğin ilk şartı olarak değerlendirilmektedir (Balyemez, 2010: 134-135). Halliday ve Hasan, bağlaçsal bağdaşıklığı ekleyici/toplayıcı (additive), çeliştirici/karşıt (adversative), nedensel (causal) ve zamansal (temporal) olmak üzere dört ana türe ayırır (Halliday-Hasan, 1976: 238; ayrıca özet tablo için bk. s. 242–243; Karahan, 2014: 55). Bu sınıflamada koşul, bağımsız bir tür değil, nedensel bağdaşıklığın koşullu (causal-conditional) bir alt türüdür. Bahsi geçen araştırmacılar, koşulu bağımsız bir bağlaç türü saymaz; onu nedensel ilişkinin bir alt türü olarak ele alır. Nedensel ilişki 'a, dolayısıyla b' biçiminde kurulurken koşullu ilişki 'olası a; öyleyse b' biçimindedir ve iki yapı, bağdaşıklık aracı olarak büyük ölçüde birbirinin yerine geçebilir (Halliday & Hasan, 1976: 258). Eski Uygurca koşul bağlaçları bu çalışmada söz konusu nedensel-koşullu bağdaşıklık çerçevesinde değerlendirilmiştir. Metin dilbilimsel çözümlemenin tarihsel Türkçe metinlere uygulanmasının önemli bir örneği için bk. Subaşı Uzun (1995); Türkçede bağlaçların metin oluşturucu işlevi için ayrıca bk. Aktaş (1994), Günay (2001) ve Zeyrek, Turan ve Demirşahin (2008).

2.2. Koşul

Bağdaşıklık kuramı esas olarak cümleler arası (intersentential) bağları açıklar. Oysa Eski Uygurca koşul yapılarının önemli bir bölümü, *birök ... -sAr* örneğinde olduğu gibi cümle içi (birleşik cümle) olgulardır ve koşulu kuran asıl öge *-sAr* zarf-fiilidir. Dilbilimsel tipolojide bu tür yapılar, temel işlevi zarf tümleci niteliğinde bağımlı bir sentez (adverbial subordination) kurmak olan ve zarf-fiil (verbal adverb) olarak tanımlanan sınırlı/özel biçimbirimler (converb) kapsamında değerlendirilmektedir (Haspelmath, 1995: 3). Bu durum bir gerilim gibi görünse de, verinin kendisi bu gerilimi

açıklayıcı bir eksene dönüştürür: Eski Uygurca sivil belgelerde *apam ... -sAr → emir* kalıbı çoğu kez görece bağımsız önermeler (yükümlülük ~ yaptırım) arasında, metin düzeyinde bir bağdaşıklık kurarken; *Altun Yaruk* gibi dinî-felsefî metinlerde aynı işaretleyiciler büyük ölçüde cümlede iç içe yerleştirme (embedding) görünümündedir. Nitekim Halliday ve Hasan da bağdaşıklığın cümle sınırı içinde işleyip işlemediğini ayrıca tartışır (1976: 7) ve bağlaçsal ilişkilerin cümle içinde yapısal karşılıklarının bulunduğunu belirtir (1976: 227). Bu çalışmada koşul işaretleyicileri de biçimbirimsel iç içe yerleştirmeden (*-sAr*) çeviri etkisiyle gelişen metin düzeyi bağdaşıklığa (bağlaç + *-sAr*) doğru bir süreklilik üzerinde konumlandırılmaktadır.

2.3. Yöntem

Çalışma, nitel araştırma desenine dayalı betimsel ve işlevsel söylem çözümlemesi yöntemiyle yürütülmüştür. Çözümleme üç aşamalı yapılmıştır. 1. Veri toplama (doküman analizi) tarafımca hazırlanan *Eski Uygurcada Bağlaçlar* (2014) adlı eser ve bu eserde taranan Eski Uygurca külliyatla oluşturulmuştur. 2. Yapısal ve işlevsel sınıflandırma için koşul işaretleyicileri önce yapı bakımından (basit, türemiş, öbekleşmiş) tasnif edilmiş, ardından işlevlerine göre (şart, olasılık, karşı-olgusallık, zaman bağlantılı koşul, ödünleme) gruplandırılmıştır. 3. Çizgisellik ve söylem konumu analizinde bağlaçların metindeki konumu (ön-konum / art-konum), referans yönü (ileri / geri) ve önermeleri bağlama biçimi (eş zamanlı / farklı zamanlı) incelenmiştir.

3. Eski Uygurcada Koşulun Dilbilgisel Çerçevesi

Eski Türkçede koşul, esas olarak biçimbirimsel yolla, *-sAr* koşul zarf-fiil ekiyle kurulur. Eski Türkçede bu ek başlı başına yardımcı (koşul) cümlesini ana cümleye bağlamaya yeterlidir ve bağlaca ihtiyaç duymaz (Eraslan, 2012: 288). Türkçenin en eski yazılı belgelerinden itibaren tasarlanmış olan bu yapıda, şart ilişkisi şüphe veya temenni boyutundan sıyrılıp gerçekleşmemiş ya da farz edilen bir zemine oturduğunda, doğrudan sonucun ortaya çıkış nedeni haline gelerek anlamsal bir sebep-sonuç ilişkisine dönüşebilmektedir (Tulum, 1994: 196). Dolayısıyla aşağıda incelenen bağlaçların tamamı, koşulu kuran zorunlu öge değil, onu pekiştiren ve metinsel bağdaşıklığı belirginleştiren cümle başı ögeleridir.

Koşul bağlaçlarının ayırt edici özelliği gereksiz görünen bir ikili işaretleme kurmalarıdır: Cümle başında bir koşul bağlacı (*birök*, *apam* vb.) bulunurken yüklem de *-sAr* ekini taşır. Türkçenin söz diziminde tek başına

-sAr yeterli olduğundan, bu çifte işaretlemenin büyük ölçüde çeviri kaynaklı olduğu düşünülmektedir; Uygurcaya çeviri yapılan dillerin etkisiyle hem bağlaç hem de *-sAr* kullanılarak bağlantı sağlanmıştır (bk. Karahan, 2014: 166). Bağdaşıklık açısından bakıldığında bu çift işaretleme, koşullu bağın metin yüzeyinde fazladan görünür kılınması, yani çeviri etkisinin bağdaşıklık düzeyindeki izidir. Üçlü ve dörtlü koşul öbeklerinin (ör. *azu yme kaltı birök*, *anta birök yana kim*) yalnızca Uygurcada ve çoğu kez tek bir tanıkta görülmesi de bu yapıların çevrilen metinlerden bire bir kopyalandığı görüşünü destekler.

Koşul bağlaçları cümle başı bağlaçlarıdır ve ileri (ileriye dönük) referans yönüne sahiptir: bağlaç, koşul önermesinin (protasis) başında durur, koşulun gerçekleşmesi durumunda olacaklar ise sonraki önermede (apodosis) açıklanır. Temir (1956: 33), şart bildiren cümleden sonra gelen asıl cümlenin Uygurcada genellikle *ötrü*, bazen *kaltı* ve *inçip* gibi bağlaçlarla başladığını belirtir. Tipik dizilim şöyledir: [Bağlaç] + [… *-sAr / -dOktA* (koşul önermesi)] + [ana önerme: emir / geniş zaman / *-gAy*].

4. Koşul Bağlaçlarının Envanteri ve Sınıflandırması

Kaynak çalışmadaki işlev tasnifinde koşul ögeleri iki listeye ayrılmıştır: Şart bildirenler (*anın birök, apam birök, birök, birök amtı, birök kim, birök takı, birök yana, kaltı yme, kim birök, takı yme birök, yme birök/ yana birök*) ve olasılık bildirenler (*apam, apam birök, birök, inçip, kaltı birök, kaltı yme, kayuda birök, kim, munta birök kim, takı birök, takı yme birök, takı yme kim, yme birök/ yana birök*) şeklinde. Bu çalışmada söz konusu iki liste, ayrıca ödünleme (concessive) işaretleyicisi *neçe* ile birlikte tek bir envanterde birleştirilmiştir.

5. İşlevsel İnceleme

5.1. birök "eğer"

Eski Uygurcanın merkezî koşul bağlacı *birök*'tür ve yalnızca Eski Uygurcada bağlaç olarak görülür; diğer tarihsel dönemlerde tanıklanmaz. Modern Türk dilinde sadece Kırgızcada *birok* "ama, lakin" anlamıyla yaşar (Yudahin, 1998: 123). Kökeni konusunda görüşler *bir* + *ök* birleşiminde yoğunlaşır: Clauson (1972: 362) *bir* ve *ök* birleşiminden bir zarf/bağlaç sayar; Räsänen (1957: 238) *ok* enklitiğiyle türeyen *birök* biçiminin ünlü uyumuna girdiğine dikkat çeker; Sevortyan (1980: 151) *birük* < *bir ük* < *bir ök* "ama, yine de" izahını getirir; Eraslan (2012: 288) da *bir* + *ök* yapısında

birleşik bir edat olarak değerlendirir. Gabain (1988: 417) ile Tekin (1992: 95) ise yapısını "müphem" sayar.

birök, genellikle koşul kipindeki (*-sAr*) öbeklerin başında bulunur ve şart ile olasılık işlevlerine sahiptir. Erdal (2004: 337), bağlaç olarak *birök* ve *yme'*nin cümleler arasında mantıksal, anlamsal ve retorik ilişkiler kurduğuna değinir. Aşağıdaki tanıkta koşul önermesi *-sAr* ekiyle yükleme bağlanır:

(1) *birer bahşılar sözl(e)r birök sözlemedük nomug yörüg üze ülgüleser . amtıki sizik abipirayı anılayu ok takı tüpükmez* (ÜçİTig 97b/12). "Bazı hocalar söyler: Eğer söylemediği şeyi izah ile ölçse, söz konusu sorunun manası yine bu şekilde de bitmez." (Karahan, 2014: 164).

İşlevsel olarak *birök*, koşul önermesi (protasis) ile sonuç önermesi (apodosis) arasında ileri yönlü, nedensel-koşullu bir bağdaşıklık bağı kurar. Ayrıca ayırt edici bir kullanımla karşı-olgusal (geçmişe ait, gerçekleşmemiş) koşul kurabilir. Aşağıdaki tanıkta "eğer … olsaydı" biçiminde geçmişte gerçekleşmesi gereken bir koşul dile getirilir ve son cümleden koşulun gerçekleşmediği anlaşılır. Teorik dilbilimde bu tür yapılar, konuşurun öncülde gerçeğin tamamen tersi olan olay veya durumlar hakkında varsayımda bulunup sonuç cümlesinde (apodosis) doğrudan bunun olası sonuçlarını tahmin ettiği varsayımsal ve bilgi kipliği (epistemic modality) eksenli 'karşı olgusal koşul cümleleri' olarak adlandırılmaktadır (Denizer, 2023: 175-176). Nitekim incelenen cümlede de:

(2) *birök çın kirtü nom tözinte öŋi ermez bolup nom tözi bolguça erser :: k(a)ltı kamag kut bulmaduk yalaŋuklar barça çın kirtü nomug körüp üzeliksiz inçkü meŋi nırvan meŋisiŋe teggeyler erti :: kim bo edgüke teggeli umamakları üze neŋ bir ermez tip titir ::* (AY 376/7). "Eğer gerçek dharmanın aslından farksız olsaydı dharmanın aslı olsaydı, o zaman bütün aydınlanmamış insanların hepsi gerçek dharmayı görüp en üstün huzur nirvana mutluluğuna ulaşacaklardı. (insanlar) ki bu erdeme ulaşamadıkları için, asla bir (tek) olamaz diye denir." (Karahan, 2014: 164).

Koşul önermesi dışında, sıralı cümleler arasında *birök* "sonra, şimdi" anlamlarıyla zamansal bir bağdaşıklığa (sıralama) da geçebilir; bu durum, koşul bağlacının bağlam içinde bağdaşıklık türü değiştirebildiğini gösterir. Söz konusu değişim, dış (external) nedensel-koşullu bir bağdan iç (internal) zamansal bağa geçiştir (Halliday & Hasan, 1976: 240–241).

birök, şart ve olasılık işleviyle başka tanıklarda da görülür:

(3) *... birök antag edgü öglisi bar erip bu nom bitigig evinte okıtsar*

ulatı üç kata okımışta bu munça türlüg ada tuda alku yokadur etözleri igsiz togasız adasız bolur (TT V/66). "Eğer böyle iyi düşüncelisi var olursa bu kanun kitabını evinde okutsa ve üç defa okuduktan (sonra), bu kadar çok çeşit tehlike hep yok olur; vücutları sağ salim tehlikesiz olur." (Karahan, 2014: 164).

(4) *... birök 'erklig beg işi küçin tutup alayın yulayın tiserler . bu 'ok ögente . bu yir t(e)ŋinçe iki yir birip alzunlar* (Sa03 13-16). "..Eğer sözü geçen bey ve eşinin nüfuzunu kullanıp alayım, ele geçireyim diye düşünürlerse, bunu düşündüklerinde bu toprağın değerince iki yer verip alsınlar." (Karahan, 2014: 165).

(5) *birök ol tsuylug tamuluglar taşkaru öŋeli kılmıp, ögüz [kı]dıgın yarmasarlar, tolp Etözleri tançu tançu bolup bıçılur, osulur* (Türlü Cehennemler 60-63). "Eğer suçlu cehennemlikler dışarı çıkmak için davranıp ırmağın kıyısına tırmanırlarsa, bütün vücutları dilim dilim olup biçilir." (Karahan, 2014: 165).

5.2. apam "eğer, şayet"

apam, ağırlıkla Uygur sivil belgelerinde kullanılan, olasılık ifade eden ve şartlı öbeklerin başında bulunan bir bağlaçtır. Cümle başında, ileriye dönük referansla "… durumunda" diye olasılığı dile getirir; bu durumda ne yapılacağı izleyen ifadelerde açıklanır. Kökeni "şimdi" anlamındaki **am* ile ilişkilendirilir: Räsänen (1969) *am-tı, ap-am, ab-am* biçimlerini bu köke bağlar; Erdal (2004: 496) sözcüğü *ap* + *am* birleşiminden getirir. Karahanlı sahasında *apaŋ* biçiminde geçer (Atalay, 1999, C. I: 79).

(6) *.. apam çam çarım kılgalı sakınsarlar bu borluk teŋinçe iki borluk basa togrılka yaradu birip yulup alzunlar* (Sa05/14-17). ".. Eğer itiraz etmeyi düşünürlerse bu üzüm bağı değerince, iki üzüm bağı kadar Tuğrul'a hazırlayıp satın alsınlar." (Karahan, 2014: 154).

(7) *.. apam çam çarım kılsarlar . bu karabaş // (...) teŋinçe iki karabaş yaradu birip yulup alzunlar* (Sa21/11-15). "..Eğer itiraz ederlerse, bu cariye dengince iki cariye hazırlayıp satın alsınlar." (Karahan, 2014: 155).

(8) *.. apam klmişte alp togrılka yiti küri üyür köni birgül tiser . men ineçi koyn yıltın berü tüsi birle köni birürmen . apam (...) birgü ermez tiser . men ineçi çamsız tutar men* (Mi08/1-4). ".. Eğer geldiğinde Alp Togrıl'a yedi ölçek darı, ver derse, ben İneçi koyun yılından itibaren tümüyle veririm. Eğer... verilmez denirse (itiraz edilirse), ben İneçi (bunu) geçersiz sayarım." (Karahan, 2014: 155).

apam, sivil belgelerde görece bağımsız iki önerme (yükümlülük ~ yaptırım) arasında metin düzeyinde ileri yönlü koşullu bağdaşıklık sağlar; bu yönüyle bağdaşıklık kuramının cümleler arası bağ tanımına en çok yaklaşan örneklerdendir. Yüklem çoğunlukla emir kipinde, bazen geniş zamandadır. Kullanım kalıbı: *apam ... -sAr → emir kipi/geniş zaman.* Bağ, anlatılan olgular (yükümlülük ~ yaptırım) arasında kurulduğundan Halliday ve Hasan'ın dış (external) bağdaşıklık türüne girer. Bağdaşıklık türü bakımından bu öbek de dış (external) nedensel-koşullu bağ kurar; iki bağlaç ögesinin üst üste gelmesi, bağı pekiştiren bir işaret yoğunlaşmasıdır (Halliday & Hasan, 1976: 240–241, 258).

5.3. apam birök "eğer şimdi, şayet ki"

Eski Uygurca sivil belgelerde sıkça görülen *apam birök*, *apam* ile aynı kalıbı paylaşır (*apam birök ... -sAr → emir/geniş zaman*) ve olasılık ya da şart işleviyle yükleme bağlanır. İki bağlaç ögesinin üst üste gelmesi, koşullu bağdaşıklık bağını pekiştiren bir işaret yoğunlaşması olarak yorumlanabilir. "Ola ki karşı çıkarlarsa" türünde gerçekleşmemiş ama gerçekleşme olasılığı olan durumları dile getirir:

(9) .. *<u>apam birök</u> . ilgli tardglı sakınsar savları yorımazun* (Ad01/6-9). "..Eğer ki çekip almayı düşünürlerse sözleri geçerli olmasın." (Karahan, 2014: 155).

*Altun Yaruk*taki şu tanıkta ise *apam birök* doğrudan şart anlamı kurar:

(10) .. *<u>apam birök</u> bo etözümin titser men ötrü ülgüsüz sansız mün kadagların kartıg bezig yiriñig kanıg igig agrıgıg korkınçıg ayınçıg barçanı titmiş ıdalamış bolur men* (AY 614/1). "Eğer şayet (ben) bu vücudumu atsam, sonra sayısız günahları sivilceli şişlikleri, irini, kanı, ağrıları, sızıları, korkuyu hepsini atmış bırakmış olurum." (Karahan, 2014: 156).

(11) .. *<u>apam birök</u> erklig beg işi küçin tudup alayın tip çamlasarlar bu ögen üze suvaklıg bu yir t(e)ŋinçe iki yir birip yulup alsunlar* (Sa09/17-19). ".. Eğer şayet güçlü bey, kadın zorla tutup alayım diye itiraz etseler bu ırmak üzerinde sulak bu yer dengince iki yer verip satın alsınlar." (Karahan, 2014: 156).

(12) .. *<u>apam birök</u> ıdmaguca erser minte yme yawız y(a)wlak kılınçım bar . yaguru şişaki ilig teg takı burxan şazının alkıp bodı sögütüg kesti m(e) n* (Hüent. I: 310). ".. Eğer şayet göndermez ise benim de kötü amelim var. Yakın Şişaki hükümdar gibi de Burkan disiplini tükenince Bodi söğüdünü kestim." (Karahan, 2014: 156).

(13) .. *apam birök erklig beg işi yat y/a)rl(ı)gınça küçin tudup çam çarım kılsarlar ulug süüke bir altun yasduk içkeri agırlıkka bir kümüş yasduk begetlerke birer iderke yaraşu at kısgut birip sözleri yorımazun* (AratUyg II/13). ".. Fakat eğer yabancıların sözü ile idare amirlerine istinad ederek, itirazda bulunurlarsa, büyük orduya bir altın yastuk, saray at ceza verip, sözleri geçmesin." (Karahan, 2014: 156).

Bağdaşıklık türü bakımından bu öbek de dış (external) nedensel-koşullu bağ kurar; iki bağlaç ögesinin üst üste gelmesi, bağı pekiştiren bir işaret yoğunlaşmasıdır (Halliday & Hasan, 1976: 240–241, 258).

5.4. birök ile Kurulan Koşul Öbekleri

birök, çeşitli bağlaç ve soru sözcükleriyle birleşerek bir öbek dizisi oluşturur; bunların tamamı koşul/olasılık alanında kalır ve genellikle *-sAr* ekli öbeğin başında bulunur: *birök amtı* "eğer şimdi" (kalıp: *birök amtı ... -sAr → -gAy(lAr)*); *birök kim* "eğer ki" (yüklem *-gAy/-sUn(lAr)*); *birök takı* "eğer bir de" (yüklem genellikle geniş zaman); *birök yana* "eğer yine"; *anın birök* "onun için eğer" (şart + sonuç) ve *takı yme birök* "ve yine eğer" (sıralı şartlı öbeklerin başında).

***anın birök*:**

(14) *bo nom erdinig saçılgalı yokadgalı ıdmamakıŋızlartın ötgürü k(a)ltı gaŋ ögüzdeki kum sanınca kalp üdlerke tegi sözlep nomlap alkmaguluk ulug buyan edgü kılınçıg kaz[gantıŋız]lar .. anın birök kimler toyın şamnanç upası upasanç [tört törlüg] tıtsılıg kuvrag ar[asınta kayu]lar<ı> birök bo nom [erdinig] ayasar <agırlasar> tapınsar [udunsar bitiser] bititser ötgürü yene adınlarka okıtu biltürü <nomlayu> bilserler .. olarnıŋ buyan edgü kılınçları yme sizlerniŋ teg ök uçsuz kıdıgsız ülgülençsiz teŋlençsiz ol tip bilmiş ukmış k(e)rgek* (AY 671/13). "Bu kanun cevheri saçılmış yok olmuş bırakamadıklarınızdan ötürü sanki Ganj ırmağındaki kum sayısınca, sayısız devirlere kadar söyleyip vaaz edip bitmeyen yüce sevap ve iyi ameli kazandınız. Onun için eğer (dolayısıyla) hangi rahip, rahibe, mümin, mümine dört tür- lü talebeli topluluk arasından hangileri (olursa), eğer bu kanun cevherine saygı gösterip hürmet etse, tapınsa, yazsa ve yazdırsa ve başkalarına okutup bildirip vaaz etseler onların sevap ve iyi amelleri de sizlerinki gibi uçsuz bucaksız, ölçülemezdir diye bilmek ve anlamak lazımdır." (Karahan, 2014: 143).

(15) *tükel bilge biligke tegip ötrü bo ıduk nom erdinig aça yada okıtu nomladım.. anın birök kayu ėligler hanlar bo nom erdinig boşgunsarlar*

tutsarlar ayasarlar agırlasarlar eşidserler tıŋlasarlar.. ötrü ol ėliglerniŋ hanlarnıŋ ig agrıg ada tudaları bar erser barça yokadıp ençgülüg esengülüg bolgaylar (AY 410/6). “Tamamen hikmete erişip sonra bu kutsal akide cevherini açıklayarak okutarak bildirdim. Dolayısıyla herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini öğrenip tutsa saygı gösterse, dinlese ondan sonra hükümdarların hastalık sıkıntıları var ise hepsi yok olup huzurlu olacaklar.” (Karahan, 2014: 144).

***birök amtı*:**

(16) */burh/an nom-ıŋa kodı aŋıtdım /yürüŋ/ nomug boşgundum kuŋvutsi /nom/ın eşidmedim : birök amtı tüz ... li törümin kemişip il bolmak ... iyin bolsar-mn : kimi kölünüp /a/kar suvug keçer erken suvug kemişip kurug yėrge barmış teg /a/dı/r/tsız bolgay-mn* (HT VI 13-22). “Burkan kanununu bırakarak söyledim, beyaz akideyi öğrendim. Kunvutsi akidesini duymadım. Eğer şimdi düz...-li töremi terkedip ülke olmak, ... göre olursam, gemi yürütüp akarsuyu geçerken suyu bırakıp kuru yere varmış olandan farksız olacağım.” (Karahan, 2014: 165).

***birök kim*:**

(17) *bo d(a)r(a)nı nom erser üç üdki kamag burkanlarnıŋ ögi titir .. birök kim kayu tözünler oglı tözünler kızı bo d(a)r(a)nı nomug tutsarlar sözleserler ülgülençsiz teŋlençsiz ulug törlüg buyanlıg yükmekig yıggalı tirgeli kazgangalı ugaylar* (AY 360/8). “Bu daranı ise, üç zamanın bütün Budalarının annesidir. Eğer ki asiller oğlu ve asiller kızı, bu dharanıyı tutsa ve söylese, ölçülmez ve karşılatırılmaz çok çeşitli sevapların yığınını toplayabilecek (onu) kazanabilecek.” (Karahan, 2014: 166).

(18) *tözünler oglıya birök kim kayu süzük kirtgünç köŋüllüg tınl(ı)glar erenler azu iişiler erser .. yme üç üdki burkanlarıg körgeli üsüklerinte turup tapıg udug agır ayag kılgalı küsüşleri tursar ötrü ol tınl(ı)glar toŋ altun atl(ı)g d(a)r(a)nı nomug boşgunsunlar* (AY 355/12). “Ey asiller oğlu! Eğer ki nerede saf, samimi gönüllü canlılar, erkekler veya kadınlar varsa ve üç zamanın Budalarını görmek için huzurlarında durup hizmet ve hürmet göstermek için istekleri olsa, o zaman o canlılar som altın adlı dharanıyı öğrensinler, (ona) sahip olsunlar.” (Karahan, 2014: 166).

(19) *kavşıkıya üç miŋ ulug miŋ yirtinçüde tolu yiti erdini urup buşı birmek buyan yme tursun .. birök kim kayu kişi gaŋ ögüzdeki kum sanınca üç miŋ ulug miŋ yirtinçülerte tolu yiti erdiniler urup kamag burkanlarka agır ayag tapıg udug kılsar ::* (AY 161/20). “Ey Kavsika, üç bin ulu bin

dünyada, bütünüyle yedi mücev- her koyup, sadaka vermek iyiyliği de meydana gelsin. Eğer ki bazı kişiler Ganj ırmağındaki kum sayısınca üç bin ulu bin dünyalarda bütünüyle yedi mücevherler koyup, Bütün Budalara büyük saygı, izzet, ikram gösterse...” (Karahan, 2014: 166).

(20) *kavşıkıya birök kim kayu tözünler oglı tözünler kızı bo montag tütrüm terің yörüglüg çınju tigme ertükteg nom tözinte kirip ...* (AY 146/9). “Ey Kavsika, eğer herhangi bir soylular oğlu, soylular kızı böylesine keskin, derin anlamlı Çınsu denilen, olduğu gibi (gerçek) öğreti kökünden girip” (Karahan, 2014: 167).

(21) *atı kötrülmiş t(e)ŋrim birök kim kayu tınl(ı)glar bo d(a) r(a)nıg agızlarınta tutup sözleserler azu bititip okısarlar tapınsarlar ötrü ol tınl(ı) glarka korkınç ayınç emgek tolgak busuş kadgu üdsüz ölüm yilpikmek agukmak yaşın tüşmekde ulatı ada tudalar kelmegey t(e)ŋrim tip ötüntiler ::* (AY 472/10). “Adı Yüce Tanrım, hangi canlı bu dharaniyi ezberleyerek söylese ya da yazdırıp okusa ve (gereklerine) uysa o canlılara korku, sıkıntı, kaygı, zamansız ölüm, zehirlenme, şimşek düşmesi ve başka tehlikeler uğramayacak diye arz ettiler.” (Karahan, 2014: 167).

***birök takı*:**

(22) *.. burkan yana ince tip yarlıkadı.. birök takı bir kişi bir tek kuanşi im pusar atın atayu tek bir ödün tapınu udunu atayu teginser ol kişi.. edgü kılınçı öŋreki kişi edgü kılınçı birle tüz titir* (Kuanşi: 90-91). “Burkan yine şöyle buyurdu. Fakat bir de bir kimse Kuanşi im Pusar adını yalnız bir defa anarak bir kere tapınıp, saygı gösterip (adını) saygıyla ansa, bu kimsenin iyi ameli önceki kimsenin iyi ameliyle aynıdır.” (Karahan, 2014: 167).

(23) *.. birök takı togmayuk üçün togguça erser :: anı takı togar tip tigeli bultukmaz ::* (AY 374/21). “Eğer meydana gelmediği için de meydana gelecek olsa, onu da meydana gelir diye söylemek mümkün olmaz.” (Karahan, 2014: 167).

***birök yana*:**

(24) *.. birök yana tınl(ı)g tip yad sakınçlıg körüm turgursar yanturu yana evrilür b(e)lgüte tilikte* (BTT I: B/47-49). “Eğer yine canlı diye farklı düşünceli bir bakış açısı meydana getirse, tekrar işaretten döner.” (Karahan, 2014: 168).

(25) *.. birök küseser ed tavar.. üküş bolgay tapınça.. birök yana küseseser at küü yme bütgey köŋülçe.. odgurak bütgey bo işi* (AY VII. 663-664). “Eğer mal mülk isterse, fazlasıyla olacak. Ayrıca eğer şan şöhret isterse o da gönlünce olacak, bu işi bütünüyle bitecek.” (Karahan, 2014: 168).

***takı birök*:**

(26) .. *inim kam kadşım çam çarım kılmazunlar takı birök erklig beg işi küçin tutup yulyın alyın tip çam kılglı alglı sakınsarlar bu k(a)r(a)baş t(e)ŋinçe krbaş eniçükke yrdu birip yulup alzun* (Sa23/10-14). ".. kardeşim akrabalarım itiraz etmesinler. Ve şayet sözü geçen bey ve eşinin nüfuzunu kullanıp itiraz etmeyi düşünürlerse, bu kız köle ederince Eniçük'e verip satın alsın" (Karahan, 2014: 215).

(27) .. *biz ikegünüŋ içimiz inimiz kamız kadaşımız atın yme kim kayu kişi çam çarım kılmazun ayıtmazun iztemzünler ayıtıglı izdgli öserler savları yorımazun . takı birök erklig beg işi küçin tutup alayın yulayın tiserler . bu ok ögente bu yir t(e)ŋinçe iki yir yaratu birip yulup alzun* (Sa07/11-16). "Biz ikimizin ağabeyimiz kardeşimiz kardeşimiz akrabamız ve de herhangi bir kişi itiraz etmesin, söylemesin, istemesin. Söylemeyi, istemeyi düşünürlerse sözleri geçerli olmasın. Ve eğer sözü geçen bey ve eşinin nüfuzunu kullanıp alalım satalım derlerse, bunu düşündüklerinde bu yerin değerince iki yer bulup satın alıp versin." (Karahan, 2014: 216).

(28) .. *men şabinıŋ ogulum . kızım . içim inim . kam katşım y(e) genim tagayım . aytmazun istmezün . aytglı istgli s(a)kıns(a)r savları yorımazun . takı birök erklig beg işi küçin tutup . alayın yulayın tiserler . bu ok ögen üze suvaklıg iki tançu yir yaratu birip . yulup alzun* (Sa04 15-21). "Ben Şabi'nin; oğlum, kızım, ağabeyim, küçük erkek kardeşim, akrabalarım, yeğenim dayım (bir şey) söylemesinler, istemesinler (itiraz etmesinler)! Söylemeyi istemeyi (itiraz etmeyi) düşünürlerse sözleri geçerli olmasın (ve) dahi eğer güçlü bey ve eşinin nüfuzunu kullanıp geri alayım derlerse bu su kanalında sulamalı iki parça yeri hazırlayıp satın alsınlar." (Karahan, 2014: 216).

***takı yme birök*:**

(29) .. *anı ötkürü umış üçün sekiz yükmek yaruk tip atanur . takı yime ince tip yarlıkadı : kaltı yirtinçüde erüşi arkagı ikigü arkuru turkuru kawşurup, turkuru işkirti böz ulatı bir ed bolur . tınlıglarka kedgü tonagu ulatı asıg tusu kılur* (TT V/389). "Onu (bu şekilde) vaaz ettiği için Sekiz Yükmek Yaruk diye adlandırılır. Ayrıca şöyle buyurdu: Şöyle ki yeryüzünde ipi, ipliği ikisini de aşağıya yukarıya birleştirip, ipekli kumaş, bez ve diğer malzemeler olur. Canlılara giyecek ve diğerleri olarak fayda sağlar." (Karahan, 2014: 219).

(30) .. *anı üçün bu bodisvt kuanşi im pusar tip atanur. takı yme kim kayu tınlıg beglerde agır yazuklug bolup tutup ölürgeli azu kınagalı sakınsarkılıçı biçgesi kagılı tsun tsun sınar uvşanur neŋ bat kılu umaz kurtulur.. takı yme birök bu üç miŋ ulug yir suvda tolu yavlak yek içgek erser kelip ol kişig ölürgeli örletgeli sakınsar aŋar utru kuanşi im pusar atın ursar ol kamag yekler ol kişi tapa kıŋırtı yavlak közin körü umagaylar anı takı ne temiş kergek kim ol kişig ölürü usar.. azu adın kor yas kılu usar.. takı yme kim kayu tınlıg beglerde agır yazuklugun yazuksuzun yana yokıla kelip kınlıkta kirip ba-...-mış bagda bukaguda yatıp emgek emgenser ol emgekinte kuanşi im pusar atın atasar kut kolu yalvara ötünser bagda bukaguda yme ol tınlıg boşunur kurtulur* (Kuanşi: 24-41). "Onun için bu Bodisatva, Kuanşi im Pusar diye adlandırılır. Ve yine herhangi bir varlık, beylere karşı suç işlese, onu tutup öldürmeyi veya ona işkence etmeyi tasarlarlar. Kılıç, bıçak ve kırbaçları parça parça olur, ufalanır, hiç fenalık edemezler, kurtulur. Ve yine eğer, bu sayısız memleketlerde birçok kötü (insan yiyen) devler bulunsa, gelip o kimseyi öldürmeyi, eziyet etmeyi düşünseler, o kimse onlara karşı Kuanşi im Pusar adını tutsa, o kimseye karşı kızgın ve kötü bakışlarla bakamazlar, nerede kaldı ki bu bütün devler, o kimseyi öldürebilsin veya ona türlü zarar ve ziyan verebilsinler. Ve yine herhangi bir canlı varlık beylere karşı ağır bir suç işlesin veya işlemesin gene de sanık olarak tutulup hapse girse, bağ ve kösteğe vurulup ızdırap çekse, bu ızdırabı çekerken Kuanşi im Pusar adını ansa, rahmet dileyip yalvarsa o canlı varlık bağ ve köstekten de kurtulur." (Karahan, 2014: 220).

***yme birök / yana birök*:**

(31) .. *köŋülteki yorıkı küsüşi bir tel üçün adamış ol öz bahşı tėp yorık-ı küsüş-i bir tek ermeser öz bahşı bolur ermez ..... yene yme yene birök tek söz-lep anı öz tėp sözlemeser öz bahşı tėp bililmez erti öz-nüŋ kayu öz erdüki azu bu öz et'öz mü ol* (Abh.Sho. 367-370.). "Gönüldeki meyli, arzuyu bir dil için adamış, o kendisi üstad diye meyli, arzusu bir tek değilse, kendisi üstad olamaz. .... Yine de eğer, sadece söyleyip onu kendi kendisini üstad diye söylemezse, kendisinin hangi varlık olduğu veya bu kendi vücudu mu olduğu bilinmez idi." (Karahan, 2014: 236).

(32) .. *yene birök sözleser siz-ler bilip öçmek erür bir bölüklüg ançan ançan tanuklayur tėp tėser sizler yörügi yme ök andag ermez* (Abh.Sho. 3418-3419.). "Ve eğer sizler bilip sönmedir diye söylerse, bir bölümlü çok çok kanıtlıyor diye söylese (de) sizlerin yorumu da öyle değildir." (Karahan, 2014: 237).

Bu öbeklerin tümü, bağlaç + *-sAr* ikili işaretlemesiyle nedensel-koşullu bağdaşıklığı belirginleştirir; çift işaretleme, çeviri etkisinin bağdaşıklık düzeyindeki en açık izidir. Kurulan bağların tümü, anlatılan olgular arasında işlediğinden dış (external) nedensel-koşullu türdedir (Halliday & Hasan, 1976: 240–241, 258).

5.5. kim ve Soru Sözcükleriyle Kurulan Öbekler

kim bağlacı ve soru/işaret kökenli ögeler *birök* ile birleşerek koşul öbekleri kurar: *kim birök* "ki eğer, eğer ki"; *kayuda birök* "eğer ki" ("eğer nerede … -sa" anlamıyla olasılık); *anta birök kim* "öyle ki eğer" (*anta birök kim ... -sAr ... ötrü ...* dizilimi); *munta birök kim* "burada eğer ki" (olasılık + açıklama); *azu yme kaltı birök* "ve de eğer şöyle ki" (yalnızca *Altun Yaruk'*ta). Ayrıca *kaltı birök* "eğer ki, nasıl ki" (*-sAr/-dOktA* ekli öbeklerin başında, olasılık) bu kümede değerlendirilir. Cümle kalıbı *kaltı birök ... -sAr/-dOktA → -gUlUk ol / -mIş ol / -gAy* biçimindedir.

***kim birök*:**

(33) *.. anı teg işke tuşka edgü sakınç sakınıp otru edgüleşmiş k(e)rgek . kim birök sansız üküş ogrın seniŋ isig özüŋte u/... adaşıŋ işiŋ m(e)n tip tilin sözlep sözlemişçe kılmadın utru sevinç utlı bilmegüçi bolsar . anı adaş böşüg atın atagalı tegimsiz bolur* (U IV: D/58). "Onun gibi eşe dosta iyi düşünceler besleyip iyilik yapmalı. Ki eğer sayısız hırsız senin sıcak, hoş özünde…eşin dostun ben deyip, dilinle söyleyerek söylemiş gibi yapmayarak sonra sevince karşılık bilmeyen olsa, onu eş dost adını anmak değersiz (manasız) olur." (Karahan, 2014: 194).

(34) *.. ötrü buyruklar kançanapati balıkta çuŋ silktürüp arkışlarka sav tutuzup inçe tip tidiler .. kim birök tŋri burhan naŋ bir pdakça teŋlig nom bilir erser .. ol kelip ilig begke sözlezün ilig beg anıŋ köŋülinteki ne küsüşi erser köŋül iyin kanturgay* (U III: 29/19). "Sonra hizmetliler Kançanapati adlı şehirde kervanlara haber gönderip şöyle dediler: Ki eğer Tanrı Buda'nın öğretisinden bir parça biliyorsa, o gelip hana söylesin, han onun gönlünden geçen bütün isteklerini yerine getirecektir." (Karahan, 2014: 194).

***kayuda birök*:**

(35) *.. m(e)n olarnıŋ bilge biliglerin tılaŋurmakların asa üsteyü tegingey m(e)n :: kayuda birök padakları üjikleri kalsar unıtılsar köŋüllerinte kelürüp açuk adırtlıg közüntürü tegingey m(e)n ::* (AY 474/1). ".. ben onların bilge bilgilerini, belagat güçlerini çoğaltarak artıracağım. Eğer ki nerede (bu

öğreti mücehverinin) şiirleri, mısraları kalsa, unutulsa (onları) gönüllerine ulaştırıp açıkça görünür kılacağım." (Karahan, 2014: 189).

***munta birök kim*:**

(36) .. *adın yana bir bitidip ol bititmiş şastr-ıg kuvraguluk orun kapıgınta asturup taştınkı kamag kişi-ke körgitip : ince tėp tidürti : munta birök kim bu şastr-dakı bir ky-e uj-ıkıg tevlisiz-in yörügsiz-in sıgalı buz-galı kılınsar ötünürbiz:* (HT V 17/18-25). "Bir başkasını daha yazdırıp o yazılmış dinî kitabı toplanılan mekanın kapısına astırıp dışardaki bütün insanlara gösterip şöyle söyletti: Burada eğer ki dinî kitaptaki ky-e uj-ıkıg hilesizini, yorumsuzunu kırmak bozmak için yapsa ricada bulunuruz (dua edip isteriz)." (Karahan, 2014: 199).

***kaltı birök*:**

(37) .. *k(a)ltı birök neçede çibinniŋ çıyannıŋ adakk(a)yaları üze idiz kalık[da] ısırka itip bütürgeli bultuksar ol kalıklar y(a)rpı üze ırgalmaguluk boltukda .. ançada timin tilegülük ol t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan şarırın* (AY 34g/2). "Nasıl ki, sineğin, çıyanın ayakçıklarıyla yüksek evin üst katında ısırıp bitirecek olsa, o yüksek evlerin sağlam yerlerinde salınacak olduğunda, hemen tanrılar tanrısı Buda'nın geride bıraktıkları eşyalarını dileyecektir." (Karahan, 2014: 186).

(38) .. *k(a)ltı birök ulug bedük kiŋ alkıg kimi içinte telim üküş ed tavar erdiniler birle tolu urup suvsuz kurug yirlerte neçede yorıgalı bultuksar ançada timin tilegülük ol t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan şarırın* (AY 34h/5). "Eğer ki, ulu büyük, uçsuz bucaksız ve tamamıyla içinde birçok mal ve mücevherler ile dolu susuz kuru yerlerde yürünecek olsa, orada hemen isteyen Tanrılar Tanrısı Buda'nın geride bıraktıkları eşyalarını dileyecektir." (Karahan, 2014: 186).

(39) .. *kaltı birök kayu nom tört basudçılarta azuça yme tegimlig erser tört üç iki basudçılarka tuggalı tek egsük bolmak üze bu basudçısı birdemleti tıdılur üçün tugmakı adamış ol bilmetin öçmek bululmış tėp* (Abh.Sho. 3618-3620). "Eğer ki hangi kanun, dört yardımcıdan ancak ulaşılabilir ise, dört, üç, iki yardımcıya doğmuş gibi yoksun olmak hususunda bu yardımcı kesin olarak engellediği için doğmayı bilmeden sönme bulunmuş diye adlandırılmıştır." (Karahan, 2014: 186).

(40) .. *k(a)ltı birök y[a][g]ız yėr .. t(e)ŋri.....Y..... [e]d[gü]si birle birkėrü 'eŋ mın[tın] ..... bo orun .. bab[a][g]ırka tegi [köl suvıŋa tegi] .. bultuk[g][a]y* (AY 351/7-10). (Karahan, 2014: 187).

(41) .. *k(a)ltı birök kim kayu tınl(ı)glar yüz miŋ kalp üdün alsız alt[a][g] sız altı p(a)ramıtlar içinte kat[ı][g]lansarlar.. ikinti yene kim erser tözünler oglı tözünler kızı bo nomug ay sayu tolun ay biş y(i)g(i)rmide bir uçlug süzük köŋülin okısar tıŋlasar teriŋ yörügin uksar oŋarsar montagı törüçe evrilser.. bo buyan edgü kılınçka aşnukı buyan edgü kılınç yüz ülüşinte biriŋe yme yitmez ogşamaz* (AY 394/11-13). "Eğer ki her hangi bir canlı yüz bin, sayısız devirlerce hilesiz bir şekilde altı fazilet içinde sebat gösterse; ikinci olarak da soylular oğlu ve soylular kızından her hangi birisi bu akideyi, her ay dolunayın on beşinde saf bir gönülle okusa, dinlese ve derin bir yorumla anlasa, bunun gibi adetleri yerine getirse; bu sevap iyi amel (bakımından), önceki sevap (olan) iyi amelden yüzde birine de ulaşamaz." (Karahan, 2014: 187).

***kim*:**

(42) .. *taplasar özi tudzun taplamasar adın kişike ödkürü sadsun bu yuŋçınıŋ soŋ bayan ogrısı yalganı bolza tevi kaşası bolza onlukı yüslüki bolup çam çarım kılsar kukdmunı bilirmen alpış bilmez kim kim me bolup çam çarım kılsar ulug süüke ak yasduk beglerke ederke yarayu ad birip sözleri yorımasun* (Sa 27/14-24). "İsterse kendisi alsın istemezse başkasına tekrar satsın.. Bu Yunçı'nın son hırsızlığı, yalanı, fesadı, hilesi olduğunda onluğu ve yüzlüğü kavga etmesin. Ben Kukdmunı sorumludur. Alpış sorumlu değildir. Her kim olur da kavga ederse ulu majestelerine beyaz yastuk6 (gümüş), beylere eyere layık at verip sözleri geçerli olmasın." (Karahan, 2014: 192).

(43) .. *lö kanlarınta çintemeni erdini bulsar bar kim ülüglüg kutlug kişi ol erdini bulsar kamag tınlıglarka asıg tusu kılur* (KP XXI/2). "Ejderhaların hanında çintemeni mücevheri var, eğer ki talihli ve mutlu bir kişi bu mücevheri bulursa, bütün canlılara fayda sağlar." (Karahan, 2014: 192).

***takı y(i)me kim*:**

(44) .. *birök kınlıkka kirser, azu ogrı ogurlasar tutsuksar, bagta bokaguda kirip, berke kagıl ulatı kısıg kavrıg emgeki kelser, yime bu bitigig üç kata okısar, alku boş bolur. takı yime kim kayu tınlıg siziksiz kirtgünç köŋülin bu bitigig bititser azu adınaguga okıtsar azu nomlatsar ayayu agırlayu tutsar antag bar kim ol tınlıg örtke örtenmez suwda ölmez tagda öŋ yirte kanta yorısar bars irpiz böri ulatı yawlak tınlıglar alku tezerler* (TT V/109-117). "Eğer hapisaneye girse veya hırsız (birşeyini) çalsa, zincire kelepçeye vursalar, hepsi geçersiz olur. Ve yine eğer herhangi bir canlı şüphe etmeden imanlı bir gönülle bu kitabı yazsa veya başkasına okutsa

veya söyletse, hürmet ve yücelterek tutarsa, şöyle ki o canlı ateşte yanmaz; dağda veya herhangi bir yerde yürüse pars, kurt ve diğer vahşi hayvanların hepsi (ondan) kaçar." (Karahan, 2014: 223).

(45) *.. ol tözünler oglı tözünler kızı süzük kirtgünç köŋüllüg tınl(ı)glar bodis(a)t(a)vlar yolınta evrilinçsiz törüke tegip burkan kutıŋa agmaksız bolurlar.. takı yme kim kayu uzun tonlug tişi tınl(ı)glar bo t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkanıg b(e)k katıg süzük kirtgünç köŋülin üküş atayu ögretig kılsarlar et'öz kod(ı)karsug üdte ol t(e) ŋri t(e)ŋrisi burkanıg körgeli bolgaylar* (AY 190/18). "... O soylular oğlu, soylular kızı, temiz inançlı gönle sahip canlılar, Bodisatvalar yolunda, karşılaştırılamaz kanuna ulaşıp, Burkan saadetine ulaşırlar. Hatta bazı uzun giysili dişi canlılar, bu, tanrılar tanrısı Budayı sıkı, sağlam, temiz inançla gönülle pek çok (kez) anıp ders çalışsalar, vücudun bırakılacağı anda, o, tanrılar tanrısı Budayı görebilecekler.." (Karahan, 2014: 223).

(46) *.. ötrü ol tsuy irinçü agır ayıg kılınçları arıyur alkınur:: takı yme kim kayu tınl(ı)glar ajun ajunta üküş edlig tavarlıg bay barımlıg evde barkda togayın tip küseser azu yme 'eŋilki burkan kutıŋa yaŋırtı köŋül öritip mahayan nom içinte bışrungalı ögretingeli sakınsar ::* (AY 141/14). "Sonra o, günah, kötü ve fena amelleri temizler yok eder. Ve de, eğer (o) canlılar varlık şeklinde 'çok fazla mal-mülk sahibi (olarak), varlıklı (bir) evde-barkta doğayım' diye dilese(ler); ve dahi ilk Buda kutsallığına yeniden karar verip Mahayana öğretisi doğrultusunda çalışmak, öğretmek için düşünse(ler).." (Karahan, 2014: 223).

(47) *.. tözünüm birök bo yértinçüde sansız tümen tınlıglar ... emgenser ol emgekinte kuanşi-im posar-ka umug ınag tutup ... atasar .. bo bodisavat kuanşi-im tėp atanur .. takı yeme kim kayu emgeklerinte ara kirip kutgarur .. ol kamag emgekligler emgekinte antag kurtulur anı üçün bo bodisavat kuanşi-im tėp atanur .. takı yeme kim kayu tınlıg kuanşi-im posar atın uzun turkaru atasar tünle küntüz atayu tutsar antag ugrı bar ulug otka kirser ... ulug suvka kirser ölimegey sıgta tegip üngey* (Kuanşi. 9-18). "Soylum, eğer bu yeryüzünde sayısız canlı varlıklar (bulunsa ve) ıstırap çekip, o acıları içinde Kuanşi-im Posar'a sığınıp (adını) anarsa, bu Bodisatva kendisini andıkları için hemen işitir. (işitir işitmez) ıstırapları arasına girip (onları) kurtarır. Bu bütün ıstırap çekenler ıstıraplarından böylece kurtulurlar; onun için bu Bodisatva, Kuanşi-im diye adlandırılır. Herhangi bir canlı varlık Kuanşiim Posar adını sürekli ansa, gece gündüz durmadan ansa, o sırada (tesadüfen bunlar) büyük bir ateşe girse, (alevi bunları, bu Bodisatvanın kudret ve ilahiliği yüzünden yakamaz.)" (Karahan, 2014: 224).

***inçip*:**

(48) .. *inçip erli uzuntonluglı neçeketegi bėş t(e)ŋri küçin yemeser .. neŋ etöz s(e)vigin uvutsuz işig sürü umaz* (M I 16/15). "Eğer ki, erkekli kadınlı ne zamana kadar beş tanrı gücüyle yemezse, hiçbir vücut sevimli olarak hayasız işi sürdüremez." (Karahan, 2014: 173).

Bu öbekler, koşullu bağı bir gönderim ögesiyle (*kayu / kim*) birleştirdiğinden, bağdaşıklığı hem koşul (nedensel-koşullu) hem de gönderim (referential) ekseninde aynı anda kurar. Bu da onları metin dilbilimsel açıdan en yoğun bağ kuran işaretleyiciler hâline getirir.

5.6. kaltı yme "eğer ki yine"

Cümle başında yer alan *kaltı yme* bağlacı, şartlı öbeklerin başında "eğer ki yine" anlamıyla şart veya olasılık ifade eden tam bir koşul bağlacıdır. Benzetme-açıklama ile koşulu birleştirerek koşullu-örneklendirici bir bağdaşıklık bağı oluşturur; cümlenin devamında koşulun gerçekleşmesi durumunda olacaklar açıklanır:

(49) .. *k(a)ltı yme çambu atl(ı)g sögüt ıg[aç] .... tal sögütnüŋ yimişi togmakı [bolsar].... azu yme k(a)ltı mırnu (?) sögüt ... ambar atl(ı)g yimiş ıgaç ... bo montag osuglug bolmaguluk taŋlançıg* (AY 34f/3). "Eğer ki yine, Çambu adlı söğüt, ağaç, ... dal, söğütün meyvesi olduğunda, ... veya da eğer Mırnu ağacı ... amber adlı meyve ağacı, ... bu kadar faydalı olmayacaktır." (Karahan, 2014: 187).

(50) .. *kaltı yme bo tütrüm teriŋ yörüglerig tuymakım bilmekim erser .. neŋ meniŋ sıg tümke köŋülüm üze tuymış bilmiş ermez men..* (HT X. 249) "(Benim) bu güç kavranılır, derin anlamları sezebilmeme, anlayabilmem ise, (ben bunları) asla kendi sığ, tüm düşüncem vasıtasıyla sezmiş, anlamış değilim." (Karahan, 2014: 187).

Bağdaşıklık türü bakımından *kaltı yme*, dış (external) nedensel-koşullu bağı benzetme-örnekleme işleviyle birleştiren bir işaretleyicidir (Halliday & Hasan, 1976: 240–241, 258).

5.7. Zaman–Koşul Kesişimi: kaçan birök ve neçede birök

Bazı öbekler koşulu zaman kavramıyla birleştirir. *kaçan birök* "ne zaman ki eğer, eğer hemen" yalnızca Eski Uygurcada görülür; *kaçan birök ... -sAr* kısmı hem olasılığı hem de "… -DIğInda" zaman zarfı işlevini taşır:

(51) .. *kaçan birök evig barkıg kodup dentar işin işleser tüzgerinçsiz yeg*

burhan kutın bulgay tėp tėdiler (Maitr. 1.15). "… Ne zaman ki evi barkı bırakıp dindarlıkla amel ederse, temelsiz Buda saadetini bulacak dediler." *neçede birök* "her defasında" ise *neçede birök ... -sAr* kalıbında süreklilik bildiren koşuldur; *neçe*den farkı, yüklemin olumlu ve genellikle geniş zaman / *-(X)r erdi* çekiminde olmasıdır. Her iki öbek de koşulu zaman bağıyla iç içe geçirerek nedensel-koşullu ile zamansal bağdaşıklığı tek bir bağda toplar.

5.8. Ödünleme (concessive): neçe "her ne kadar"

neçe soru sözcüğü, *neçe + -sAr yme* kalıbında, "her ne kadar …, -sa bile" anlamıyla ödünlemeli (concessive) koşul kurar ve bu çalışmada tam bir koşul bağlacı olarak değerlendirilir. Bu yapıda koşullu durumun gerçekleşmeyeceği görülür; yüklem genellikle olumsuzdur (kalıp: *neçe ... -sAr yme → ... yok erür / -mAz*):

(52) .. <u>neçe</u> *bo nomta birgerü bululsar yme iki öçmekl(e)r . bir yindem bir üdte ermez* (ÜçİTig 125a/3). "Her ne kadar bu dharmalarda iki türlü sönme beraber bulunsa bile, ancak bir anda olmaz."

Bağdaşıklık bakımından *neçe*, beklentiyle sonucun çeliştiği bir bağ kurar; bu yönüyle karşıt (adversative) ile koşullu bağdaşıklığın kesiştiği bir türü temsil eder. Böylece Eski Uygurca koşul dizgesi, gerçekleşebilir şart, olasılık ve karşı-olgusallığın yanında ödünlemeli koşulu da kapsayan tipolojik bir bütün oluşturur.

6. Değerlendirme ve Sonuç

Eski Uygurcada koşul, biçimbirimsel olarak *-sAr* eki ile kurulur; koşul bağlaçları bu çekirdeğe eklenen, çoğu kez gereksiz (ikincil) işaretleyicilerdir. Dizgenin merkezinde *birök* (< *bir* + *ök*) ve *apam* (< *ap* + *am*) bulunur. Bağdaşıklık kuramı açısından bu işaretleyiciler, nedensel-koşullu (causal-conditional) bağ kuran ögelerdir.

- Üretkenlik bakımından *birök*, *kim/amtı/takı/yana* gibi ögelerle ve işaret/soru kökenli tabanlarla (*anın, anta, kayuda, kaçan, munta, neçede, apam*) birleşerek geniş bir öbek ailesi üretir. Üçlü-dörtlü öbeklerin yalnızca Uygurcada ve çoğu kez tek tanıkta görülmesi, bunların çeviri kopyası olduğuna işaret eder (Karahan, 2014: 86).

İşlevsel olarak veriler en az dört alt türü gösterir:

- Gerçekleşme olasılığı olan şart,
- Henüz gerçekleşmemiş olasılık,
- Geçmişe ait karşı-olgusal koşul,

- *neçe* ile kurulan ödünlemeli koşul.

Yüklem kipi bu türlerle örtüşür:

- Sivil belgelerde sonuç önermesi çoğunlukla emir/geniş zaman (*apam ... -sAr → alzunlar/birürmen*),
- Dinî-felsefî metinlerde ise *-gAy / -gUlUk ol / -mIş ol* gibi gelecek/olasılık kipleri ağır basar.

En önemli metin dilbilimsel bulgu, koşul işaretleyicilerinin biçimbirimsel iç içe yerleştirmeden (*-sAr*) metin düzeyi bağdaşıklığa (bağlaç + *-sAr*) doğru bir süreklilik üzerinde dağılması ve bu dağılımın metin türüyle örtüşmesidir:

- Sivil belgelerde *apam / takı birök* gibi işaretleyiciler görece bağımsız önermeler arasında metin düzeyinde bağdaşıklık kurarken,
- Dinî-felsefî metinlerde aynı ögeler büyük ölçüde cümlede iç içe yerleştirme görünümündedir.

Tarihsel konum açısından *birök* ve üçlü-dörtlü koşul öbekleri Uygurca dışında tanıklanmaz; *apam* Karahanlıcada *apaŋ* olarak sürer; *birök* Kırgızcada *birok* "ama" olarak yaşar. Bu durum, koşul işaretleyicilerinin büyük ölçüde Uygurca dönemine özgü, çeviri eksenli bir gelişme olduğunu göstermektedir.

Kısaltmalar

Abh.Sho.	Shogaito (1993)
Ad01	Yamada (1993)
AratUyg II	Arat (1972)
AY, AY VII	Kaya (1994)
BTT I	Hazai, G. – Zieme, P. (1970).
HT (Hüent)	Ölmez (1994)
KP	Hamilton (1998)
Kuanşi	Tekin (1993)
M I	Le Coq (1912)
Maitr.	Tekin (1980).
Mi08	Yamada (1993)
Sa03, Sa04, Sa05, Sa07, Sa09, Sa21, Sa23, Sa27	: Yamada (1993)
TT V	Bang, W.- Gabain (1931)
Türlü Cehennemler	Bang, W. –Rahmeti, R. (1934)
U III	Müller, F.W.K. (1922)
U IV	Müller, F.W.K. (1931)
ÜçİtigBarutçu-Özönder, F. S. (1998)	

Kaynakça

Aktaş, T. (1994). Metin Oluşumunda Bağlaçların Yeri. *Türk Dili*, (505): 53-64.

Arat, R. R. (1964). Eski Türk Hukuk Vesikaları. *Journal de la Société Finno-Ougrienne,* (65): 11-77.

Arat, R. R. (1972). Uygurca Yazılar Arasında II. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (22): 17-32.

Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig I: Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1998–1999). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi* (C. I–IV). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Balyemez, S. (2010). Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bağdaşıklık Görünümleri. *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4): 133-173.

Bang, W., & Gabain, A. von. (1929a). *Türkische Turfan-Texte I.* Berlin: Akademie-Verlag.

Bang, W., & Gabain, A. von. (1931). *Türkische Turfan-Texte V*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Bang, W., & Rahmeti, R. (1934). Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar. *Türkiyat Mecmuası,* (4): 251-263.

Barutçu Özönder, F. S. (1998). *Üç itigsizler: Giriş–Metin–Tercüme–Notlar–Indeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

Denizer, F. U. (2023). Karşıolgusal ve Hayalî Koşul Cümleleri Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (38): 175-200.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.

Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. M. Akalın (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Günay, V. D. (2001). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual.

Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.

Hamilton, J. R. (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü: Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa Ilişkin Uygurca El Yazması*. V. Köken (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Haspelmath, M. (1995). The converb as a cross-linguistically valid category. M. Haspelmath & E. König (Eds.), *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms* (1-55). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Hazai, G., & Zieme, P. (1970). *Berliner Turfantexte I: Fragmente der uigurischen Version des Jin'gangjing*. Berlin: Akademie-Verlag.

Karahan, A. (2014). *Eski Uygurcada Bağlaçlar*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Le Coq, A. von. (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Verlag der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften.

Müller, F.W.K. (1922), *Uigurica III Uigurische Avadāna-Bruchstücke (I-VIII)*, aus Den Abhandlungen der Königl. Preuss Akademie der Wissenschaften.

Müller, F. W. K. (1931). *Uigurica IV*. Verlag der Preussischen Akademie der Wissenschaften.

Ölmez, M. (1994). *Hsüen-Tsang'ın Eski Uygurca yaşam öyküsü: VI. Bölüm.* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Özkan, M. (2007). Eski Türkiye Türkçesinde ki/kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (24–29 Eylül 2000)* (1405–1416). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Räsänen, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen* (Studia Orientalia XXI). Helsinki: Societas Orientalis Fennica.

Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Sevortyan, E. V. (1980). *Etimologiçeskiy slovar' tyurkskih yazıkov* (C. III). Nauka.

Shōgaito, M. (1993). *Studies in the Uighur version of the Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā: Vol. II*. Shokado.

Subaşı Uzun, L. (1995). *Orhun Yazıtlarının Metinbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg Yayınları.

Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit nom bitig* (Berliner Turfantexte IX). Berlin: Akademie-Verlag.

Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı: C. II. Dil–Kültür–Sanat* (69-119). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tekin, Ş. (1993). *Uygurca Metinler I: Kuanşi im Pusar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Temir, A. (1956). Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alttürkischen I. *Oriens,* (9): 41-85.

Tulum, M. (1994). Orhon Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle İle Yardımcı Cümle İlişkileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 38(1990): 193-205.

Yamada, N. (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte 1-3*. J. Oda vd. (Ed.). Osaka: Osaka University Press.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. (4. bs.). A. Taymas (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zeyrek, D., Turan, Ü. D., & Demirşahin, I. (2008). Structural and presuppositional connectives in Turkish. A. Benz (Ed.), *Constraints in Discourse 3: Proceedings of the Workshop* (131-137). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.